

*Етістіктің модальдік
мағыналары және оның рай
категориялары*

Мақсаты:

Білімділігі: етістік туралы алған білімдерін пысықтау,
етістіктің түрлерін ажыратуға үйрету

Дамытушылығы: сөздік қорларын, есте сақтау қабілеттерін,
шығармашылық қабілетін дамыту.

Тәрбиелігі: оқушыларды еңбексүйгіштікке, ұжымдылыққа,
өз бетінше жұмыс істеуге тәрбиелеу

Жоспары:

- 1.Етістік туралы өткен тақырыптарға шолу.**
- 2.Етістіктің модальдік мағыналары**
- 3.Рай категориялары**

ЕТІСТІКТІҢ МОДАЛЬДІК МАҒЫНАЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ РАЙ КАТЕГОРИЯЛАРЫ

Сөйлеуші лебізінің я сөйлеуші пікірінің ақиқат шындыққа қатысын білдіретін тілдегі тиісті фонетикалық, лексикалық, грамматикалық тәсілдер және олар арқылы берілу жүйесі модальдік категориясы деп аталады.

Модальдік категорияның етістік формалары арқылы берілетін амал-тәсілдерінің жүйесі етістіктің райы деп аталады.

РАЙ КАТЕГОРИЯЛАРЫ

Етістіктің райы-мазмұн жағынан да, форма жағынан да-аса бай категория. Мысалы: мен барайын, мен барайыншы, мен барсамшы, мен бара алмаймын, мен бара қояйын, мен бара салайын, мен барып көрейін... Тәрізді жай сөйлемдердегі етістік формаларын алсақ, олардың әрқайсысында өзіне ғана тән, өзгелерінде жоқ модальдық мән бар. Ал сол модальдік реңктердің қай-қайсысы болсын етістіктің тиісті формалары арқылы беріліп, сол формалар арқылы бір-бірінен ажыратылып тұр. Рай категориясы шақ формаларымен де, есімше мен көсемшенің формаларымен де және етістіктің кейбір өзге түр формаларымен де байланысты болады

Рай

Ашық рай

Неғайбыл
рай

Олардың негізгі сипаттары мен айырмашылықтары мынадай: **Ашық райда** арнаулы грамматикалық көрсеткіштер болмайды, **неғайбыл райларда** арнаулы қосымшалар болады.

Ашық рай

Амал-әрекеттің өткенде, қазірде және келешекте болу я болмауын білдіретін негативті грамматикалық категориясын айтамыз. Ашық рай формары арқылы айтылатын хабар ақиқат шындықты, реальды құбылысты білдіріп, тікелей, **өткен шақ, қазіргі шақ, келер шақ** категорияларымен байланысты болатындықтан, оның нақтылы мазмұны мен формалары шақ категориясы мен байланысты.

Неғайбыл рай

Неғайбыл райлардың білдіретін негізгі мағыналары әмір, бұйрық, тілек, өтініш, жалыныш, шарт, мүмкіндік сияқты амал-әрекеттерімен байланысты болады да, тек келешекке ғана мензейді. Яғни амалдың айқын емес екенін білдіретін негативтік сипат-неғайбыл райлардың бәріне де тән жалпы қасиет. Ал жүзеге асуы реальды емес, тек идеальды я неғайбыл амалды білдіретін қосалқы райлар, арнаулы формалары мен модальдық мағыналарына қарай **бұйрық рай, шартты рай, қалау рай** деп аталатын үш түрге бөлінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. А. Ысқақов. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. Алматы 1992ж
2. Ә. Төлеуов. Сөз таптары. Алматы 1990ж
3. А. Хасенова. Етістіктің лексика-граматикалық сипаты. Алматы 1998ж